

Кирил Кабакчиев

КОИ КНИГИ Е „ОБНОВИЛ“ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ –
„СВЕТООТЧЕСКИТЕ“ ИЛИ „ВСИЧКИ СТАРИ“?

Така поставеният въпрос, съставлящ заглавието на предлаганата статия, възниква от новата теза за Евтимиевата реформа¹, че “Патриарх Евтимий не е унищожавал старите книги, а е “о б н о в и л” в с и ч к о, като е организиран едно грандиозно по мащабите си и трудно за изпълнение дело: редактирането на стари и извършване на нови преводи на онези текстове, които са съставляли старобългарския преводен корпус (*разр. м. – К. К.*)” (47). До съответния извод се достига след семантичен анализ на израза *въсѣ древнѣа оупразнивѣ* и на съчетанието *блѣстивых книги*. Освен това се представя и нов превод на откъса, в който те фигурират, като преводът се базира на “смисъла на отделни думи и изрази” (40).

Що се отнася до израза *въсѣ древнѣа оупразнивѣ*, се изказва мнението, че тълкуването му зависи от значението на *оупразнивѣ*. Тук няма да коментирам доколко семантичният анализ на отделните компоненти, съставлящи израза, е убедителен. Важното е, че се приема възможността глаголът *оупразнити* да се преведе с ‘обновя’ (37–38). Отхвърля се друг семантичен анализ² като подчинен на предпоставена теза за извършен нов превод на Петокнижието от Евтимий Търновски³. Това е направено без каквато и да било аргумен-

тация. По същия начин, без някакво обосноваване, е подхотдено и към съчетанието блѣстивыхъ книги. За него четем: “Словосъчетанието блѣстивыхъ книги е причина за различни тълкувания и тези. Книгите на благочестивите са най-вероятно светоотческите тълковни книги и творения (разр. м. – К. К.), за които Йоан Екзарх...” (39). Вследствие на това откъсът, “който има твърде важно значение като извор за книжовната и реформаторската дейност на Патриарх Евтимий” (39), в оригинала и превода на съвременен български език, направен от авторката, изглежда така:

Иж прѣви прѣвдители или за еже елинскаго азѣка же и оученіа не въ конецъ вѣдѣти или за еже своего азѣка дебелости слѣжити ажъ издаша книги неслѣжни въ рѣчехъ павиша сѧ и разоумѣніи грѣчскихъ писаніи неслѣсны дебелствомъ же свѣзаны и негладки къ теченію глаголюмоу. и тѣкмо шт еже именовати сѧ блѣстивыхъ книги вѣрное имѣхъ многъ же вѣдъ въ нихъ крыше сѧ и истиннымъ догматомъ съпротивленіе. тѣмъже и многы ереси шт сихъ произыдоша. яже въсѣ древнѣа втѣрѣи съи законозавецъ оупразнивъ якоже нѣкыя вогписанныа скрижали съ высоты оумныхъ горы съшед и рѣкама носѧ имиже и троуди сѧ цркви прѣдасѣтѣ скровище въ истинѣ невоесное въсѣ чѣстна еугеліюу съгласна непоколѣбима въ крѣпости догматомъ яко жива вода блѣгочѣстивыхъ доушамъ яко ножъ еретическимъ азѣкомъ яко огнь тѣхъ лицомъ. и въпѣаше съ павломъ. древнѣа мимондѣша се быша.

Но първите преводачи, било че грѣцкия език и учението в съвършенство не познавали, било че от грубостта на своя език зависели, книгите, които създали, прости на думи се оказали и в разбирането на грѣцките писания неединни, грубо съчетани и нестройни в потока на речта. И само защото се наричаха “книги за благочестивите”, приемаха се за верни, но голяма вреда в тях се криеше и противоречие с истинните догми. Затова и много ереси от тях произлязоха.

Всички стари (книги) този втори законодател като обнови, от върха на планината на разума като слезе, носещ сякаш някакви писани от Бога скрижали в ръце (ръцете), с които се и трудеше (по 1 Сол. 4:11), на Църквата предаде съкровището, наистина небесно: всичките нови, всичките святи, с Евангелието съзвучни, непоклатими в твърдостта на догмите, като жива вода за душите на благочестивите, като нож за езиките на еретиците, като огън за лицата им. И зовеше с Павел: “Древното премина; ето, всичко стана ново” (2 Кор. 5:17).

На читателя, който е дори недотам задълбочено запознат с проблема на Евтимиевата реформа, не могат да не направят впечатление няколко обстоятелства.

Преди всичко следва да се подчертае, че за направения извод в текста няма ни най-малък намек. Представеният откъс достатъчно добре показва, че никъде Григорий Цамблук не говори за редактиране на стари и извършване на нови преводи, което би съставлявало “обновяването” на “всички стари (книги)”, на целия “старобългарски преводен корпус”! Това е достатъчно основание да се гледа скептично спрямо достоверността на направения извод. Резервираността се подсилва и от неаргументираното отричане на една или друга постановка, но преди всичко от непълното цитиране на Цамблаковите думи⁴. Всичко това от своя страна води до логически недостатъчно издържана мотивировка и до пренебрегване на контекстологичния анализ при определяне значението на дадена дума. Както ще се види, така се подхожда и при тълкуването на използвания от авторката откъс.

Всички причини, довели до неубедително интерпретиране на дадения текст, ще бъдат разгледани подробно на друго място във връзка с незадоволителните преводи и тълкувания на произведения от Търновската книжовна школа. Задачата на следващите редове е само да се провери доколко има основания за така определените значения на съчетанието *бл҃чстивыхъ книгы* и на израза *вѣсѣ древнѣа оупразнивѣ* както за адекватността на новия превод, така и за формирането на предлаганата теза. С други думи, ще се

провери доколко се адаптират определените значения в контекста, възможността им за логическа съгласуваност с другите семантични елементи на откъса и извън него. Целта на работата ни е банална – да се покаже методологическата несъстоятелност на еднопосочния семантичен анализ, т. е. на пренебрегването на контекстологичния анализ.

Не е бил необходим някакъв особено задълбочен прочит и сложни интерпретации на текста, за да се установи, че книгите на благочестивите са всъщност онези книги, които са “съставяли старобългарския преводен корпус”. Този извод произтича от факта, че Евтимий Търновски е предприел прѣписаніе-то на ония “божествени книги”, чиито преводи, извършени от прѣви прѣвдители, не са били достатъчно издържани и “само защото се наричаха “книги на благочестивите”, приемаха се за верни...”. Иначе казано, трябва да се приеме, че реформаторът е организиран “редактирането на стари и извършване на нови преводи” именно на патристичната литература. И тъй като според авторката става въпрос за обновяване на “всички стари (книги)”, следва, че старобългарският преводен корпус се е състоял само и единствено от екзегетични текстове! Нищо друго не се е превеждало от прѣви прѣвдители – нито Евангелие, нито Апостол, нито Псалтир, нито Трѣбник, нито жития, нито проповеди... Но запазените паметници говорят за различно състояние на нещата. Тогава? На читателя не му остава нищо друго освен да си помисли, че Григорий Цамблак е бил абсолютен невежа по отношение на извършеното от прѣви прѣвдители! Струва ми се, че този логически изведен аргумент е напълно достатъчен, за да се види несъстоятелността на постановката – съчетанието блѣстивыхъ книги да означава “светоотческите тълковни книги и творения”. Но той не е единственият.

С допускане на възможността съчетанието да назовава трудовете на църковните отци се получава, че светоотческите тълковни книги след превода на Евтимий Търновски се завръщат при своите автори! Ето как става това. Светоотческите писания в българския си превод са съдържали редица недостатъци и са криели много вреди и съпротива на

“истинните догми”. Поради това Евтимий Търновски се е заел с тяхното редактиране и ново превеждане. Дотук няма нищо особено. Всичко е напълно възможно и логично. Обаче, след като вече са “обновени”, тези същите “светоотчески тълковни книги и творения” неизвестно защо се връщат пак при благочестивите, т. е. при църковните отци, според постановката в разглежданата статия, понеже книгите, предадени от Евтимий Търновски на Църквата след “обновяването”, са “като жива вода за душите на благочестивите”! Трудно е обаче да се приеме съществуването на такъв риторичен похват, дело на средновековния книжовник и архиепископ Григорий Цамблак, колкото и той да е желал да възвеличи “едно грандиозно по мащабите си и трудно за изпълнение дело”! Как ли би могло да стане завръщането на “светоотческите тълковни книги и творения” при техните автори? На така възникналия въпрос в разглежданата публикация няма отговор най-вероятно защото той остава встрани от основната теза. Но логичен отговор едва ли и би могъл да се намери. А у читателя би могло да се създаде убеждението, че Григорий Цамблак не е изложил достатъчно ясно своята мисъл или пък че става въпрос за очевидно авторово недомислие. Не би следвало да се подминава и вероятността авторката да разграничава два вида “благочестиви” според двете употреби на субстантивираното прилагателно име *благочестивъ*. Но ако първата употреба при съчетанието *благочестивых книгы* се дефинира като наричаща представителите на класическата екзегетика (църковните отци), то за втората употреба при съчетанието *благочестивых догмъ* не се казва нищо и затова се приема като равностойна на първата. Малко странно е, че и на двете употреби вече е обръщано внимание, при това в цитирана от авторката статия, а тя не отбелязва за тях нищо. Може би преди да заяви своето “най-вероятно”, е било необходимо да опровергае аргументирано онези “различни тълкувания и тези”, които според нея са недостатъчно добре издържани, не са логически обосновани.

За явно недоглеждане на текста на оригинала, за пренебрегване на контекстологичните връзки и за несхва-

щане на тоталния му смисъл говори още един алогизъм. Ако и да се цитира тенденциозно и крайно непълно откъсът, в който Цамблак е описал работата на Евтимий Търновски по прѣписаніе в<о>ж<ь>ствныхъ книгъ в манастира “Св. Троица”, е допусната компрометираща фраза. По повод на прѣвѣн прѣвѣдителие четем: “И логически, и текстово изразѣт прѣвѣн прѣвѣдителие се отнася за българските книжовници-преводачи: в предходното изречение се казва, че книгамъ българскимъ многими лѣты старѣшимъ и ѿт самыхъ началъ крѣщеніа ѡзыка оногѡ сѣщимъ” (39). И тъй като става въпрос “най-вероятно” за светоотчески книги, то се получава, че българските им преводи са по-стари (старѣшимъ) от... Неизвестно от кои други книги! Може би от самите светоотчески книги, понеже Григорий Цамблак е изтъкнал като един от недостатъците на българските преводи наред с лошия език и неграмотността точно това, че те са старѣшимъ. С други думи, преводите са по-стари от оригиналите! Дали пък имениният наш книжовник и виден духовен деец не си е мислил подобно нещо?! Отново повод Григорий Цамблак да бъде охарактеризиран от обикновения читател като личност с твърде мъглява представа за извършеното от прѣвѣн прѣвѣдителие. Ясно е обаче едно, че в статията, на която се отделя внимание, няма мнение за това от кои книги българските преводи са по-стари. И не само това. Изобщо не се и намеква, че и този факт е отбелязван и изисква своето обяснение. Очевидно при съобразяване с мнението на другите въпросната компрометираща фраза не би била допусната, както не е допусната и останалата част на откъса.

Особено внимание заслужава подчертаното от Григорий Цамблак, че след като е завършил своята работа по “обновяване” на светоотческите книги, Евтимий Търновски се е провикнал с апостол Павел: “Древното премина; ето, всичко стана ново”. Дали апостол Павел не е отменял някаква патристична литература, някакви “светоотчески тълковни книги и творения”, или пък цялата патристика, та затова средновековният книжовник да прави аналогия между Евтимий Търновски и апостола? Ако това не е така, то защо са въведени думите от II Кор, какво означават те? На този

въпрос авторката не се спира вероятно поради подчинения на предпоставената теза за превод на Петокнижието богословски анализ (37). И тъй като смисълът на думите на апостол Павел е мотивиран с екзегетичния анализ на Йоан Златоуст, следва, че великият антиохиец е писал за утвърждаване на някаква предпоставена теза, създадена шестнадесет века по-късно.

В цитирания откъс се намира още един момент, който поражда два въпроса. Става дума за това, че Евтимий Търновски е наречен от Григорий Цамблак **в четири сѣи законодавец**. Кой е първият законодавец, на който е уподобен Евтимий? Законодателни ли са “светоотческите тълковни книги и творения”?

След като с аргумента “най-вероятно” авторката е доказала, че Григорий Цамблак е имал предвид обновяването на “светоотческите тълковни книги и творения”, тя предприема изследване именно на такъв текст. “В тази статия се прави опит да се представят нагледно етапите на книжовния преводачески и реформаторски процес въз основа на един откъс от съчинение на Григорий Богослов” (41). За целта авторката взема три преписа от XIV в., като за първия смята, че е свързан с епохата на цар Симеон, вторият е от 1355 – 1360 г., а третият е от 1413 г., за който казва, че “безспорно е от Евтимиево време, извършен е според новите преводачески принципи и носи стилно-езикови характеристики на орнаменталната проза на Търновската книжовна школа от втората половина на XIV в.” (41). Самото предлагане на трите преписа (а те могат да бъдат и тридесет и три) не само че не потвърждава направения извод за обновяване на светоотчески книги, но и му противоречи: “Цамблак твърди, че Евтимий е обновил всички стари книги” (40), под които се разбират старобългарските преводни книги. Защо тогава се въвежда препис от 1355 – 1360 г.? Отбелязаните разлики между него и смятания за старобългарски препис са далеч по-големи (45–46), отколкото между него и смятания за Евтимиев и по-точно от времето на Евтимий (изказани твърде абстрактно и в няколко реда). Минималните разлики съвсем не са в полза за обновяване на светоотческите книги от

Евтимий Търновски. От незначителните отлики между преписите от 1355 – 1360 г. и от 1413 г. може да се направи изводът, че двадесетина години преди Евтимий преводите на светоотческите книги (в случая става въпрос за произведения на Гр. Богослов) не са се различавали съществено от преведените по негово време и малко след това. В такъв случай Евтимий Търновски не е новатор, тъй като си е съществувала преводаческа традиция на този тип съчинения. А Григорий Цамблак заявява, че превежданите от бъдещия патриарх книги са от **самых началъ крещеніа языка**, т. е. въпросните книги са били в обръщение с първоначалния си превод и просто са били преписвани, но не и редактирани, превеждани отново или “обновявани” до времето на Евтимий. Така че изтъкваните различия между първия и втория препис достатъчно ясно говорят, че не тях е имал предвид Григорий Цамблак. С други думи, не само текстът, но и илюстративният материал не подкрепят ни най-малко тезата за “обновяване” на светоотческите книги.

От казаното дотук за съчетанието **бл҃гствивныхъ книги** става пределно ясно, че не само не е “най-вероятно” “обновените” от Евтимий Търновски “книги на благочестивите” да бъдат светоотческите, но не е по-вероятно и изобщо не е вероятно при престоя си в “Св. Троица” Евтимий да се е занимавал със “светоотческите тълковни книги и творения” според думите на Григорий Цамблак. Когато се обърнем и към спестената от авторката част от откъса, нещата стават още по-заплетени и алогични, появяват се още риторични въпроси.

За да се спестят време и място, проверката на генералния извод на авторката, т. е. на възможността да е извършил “обновяване” на “всички стари (книги)”, ще се осъществява едновременно върху цитираната и нецитираната част на откъса.

Описвайки книжовната работа на Евтимий при престоя му в манастира “Св. Троица”, Григорий Цамблак е охарактеризирал твърде подробно книгите, над които се е трудил бъдещият търновски патриарх. Очертани са различни специфични черти както на оригиналите, така и на българ-

ските им преводи. Едни от характеристиките са представени в експлицитен, а други в имплицитен вид⁵. Нека се опитаме да съчетаем в логико-семантичен план предлаганата теза за “обновяване” на “всички стари (книги)” със съответните характеристики. Бъде ли приета тезата, се получава, че в с и ч к и старобългарски преводни книги са: божествени; прежеждани от еладски=елински език; по-стари; несложни в синтактично отношение; несвързани по смисъл с гръцките писания; груби откъм старобългарския си език; съдържали много вреди и съпротива на “истинните догми”; причина за възникване на много ереси; несъгласувани с Евангелието; водят към богопознание всички хора; с автор Моисей; съдържат първоизточника на добродетелите, който е прославил Моисей, Илия, Иисус Навин, Финес Замвриев, Самуил и Давид; в състояние са да затварят “устата на безсрамните юдеи” и да “отхвърлят мъдруванията на безумните гърци”. От така очертаните характеристики на “всички стари (книги)” следват два твърде печални извода за качеството на “старобългарския преводен корпус” и неговата роля за християнизацията ни. А именно: 1. Всички преводачи от старобългарската епоха (първи и първодителе) са били според Григорий Цамблак крайно некомпетентни. Те не само не са можели да прежеждат от елински език, но не са можели да си послужат и със собствения си. Нямамо е нито една старобългарска книга, която да е била задоволителна по отношение на превода; 2. Нито една преводна книга от онази епоха не е била издържана в догматичен план! Възможно ли е писателят да е бил чак такъв нихилист? От постановката произтича положителен отговор! От приведените характеристики се поражда редица въпроси, чиито отговори едва ли са в полза на “обновяването” на “всички стари (книги)”. Ето някои от тях: От кои книги или пък от какво всички старобългарски преводи са били по-стари?; Кои са гръцките писания? Кои са “истинните догми” и има ли неистинни?; Всички книги ли водят към богопознание и как се осъществява то за християнина?; Как всички старобългарски книги са затваряли “устата на безсрамните юдеи” и са отхвърляли “мъдруванията на безумните гърци”?; Защо юдеите са “безсрамни”, а пък гърците “безумни”? За кои юдеи и за кои

гърци става въпрос? Защо Патриарх Евтимий се сравнява с Птолемей II Филадельф? Превеждал ли е египетският монарх всички онези книги, съставлящи старобългарския преводен корпус (Евангелие, Апостол, Требник и пр.)?; Законодателни ли са всички преведени книги от епохата? Въпросите могат да продължат, но и тези са достатъчни. Дали те са стояли пред авторката на предлаганата теза? Едва ли. Те вероятно произтичат от преднамерената теза за нов превод на Пето-книжието и затова не заслужават никакво внимание.

Оставяме на читателя сам да избере по-подходящата от двете тези, които бяха интерпретирани тук във връзка с контекста на цитирания и нецитирания текст, където Григорий Цамблак ни разкрива книжовната дейност на Евтимий Търновски. За нас обаче не е подходяща нито една от двете. И двете са неубедителни и недостатъчно мотивирани най-вече поради това, че представят Григорий Цамблак в твърде неблагоприятна светлина и като писател, и като историк. Освен това двете тези трудно биха могли да се съчетаят логически, което като че ли не е забелязано от авторката, и читателят не е в състояние да разбере защо се прилагат и двете. Ако се приеме, че става въпрос за “светоотческите тълковни книги и творения”, тогава Евтимий Търновски или не е обновил “всички стари (книги)”, или пък всичките стари книги обхващат само съчиненията от патристиката, но не и “старобългарския преводен корпус”. Ако се допусне, че наистина са били обновени всички стари книги, тогава следва да се приеме и фактът, че нищо специално не се казва за съчиненията на църковните отци, понеже в откъса от Цамблаковото слово става дума за едни и същи книги, представени с различни особености: “божествени”, преведени от еладски=елински език, сложни в синтактично отношение, съгласувани смислово с гръцките писания и Евангелието, водят към богопознание и пр. Авторката обаче е елиминирала значителна част от въпросния пасаж, а в него се съдържат и семантични детайли, които не потвърждават нейните постановки. И ако тя е подхождала некоректно към един или друг създател на някаква теза за преведените от Евтимий Търновски книги, то не би следвало да е некоректна към най-изявения предста-

вител на Търновската книжовна школа, да окастрия грубо неговото слово и да се стреми да вложи съмнителните резултати от изследователските си дирения в Цамблаковите думи.

От всичко казано дотук биха могли да се направят следните изводи:

- Според сведенията на Григорий Цамблак Евтимий Търновски не е “обновявал” нито “светоотческите тълковни книги и творения”, нито пък “всички стари (книги)”, които са съставяли “старобългарския преводен корпус”.

- Голословното отричане на една теза води до голословното утвърждаване на нова.

- Предлаганият нов превод е неадекватен, за което свидетелства и неубедителността на тезите. Тя се дължи на причини с различен характер, които биха могли да се сведат до две – пренебрегване на контекстологичния анализ като част от филологическия метод при интерпретиране на средновековен художествен текст и стремеж за доказване на априорно приета теза.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. М. Спасова. Още веднъж за Цамблаковото въстание в древната оупразнивь в “Похвално слово за Евтимий”. – Проглас, 1997, кн. 3–4, с. 36–50. При позоваване на статията в скоби се отбелязва страницата.

² Вж. К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението на търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий? – Проглас, 1996, с. 25–27.

³ Вж. К. Кабакчиев. Евтимиевата реформа (хипотези и факти). Пловдив, 1997, и посочени там публикации от същия автор.

⁴ От почти пет параграфа, които обхващат откъса според пълното издание на Цамблаковото слово, е представен само един. Вж. П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 166–175.

⁵ По-подробно вж. К. Кабакчиев. Евтимиевата реформа..., с. 102–111.